ISSN: 2181-4341, IMPACT FACTOR (RESEARCH BIB) – 9.145, SJIF – 5,431

Sobirova Feruza Shukrulloyevna

O‘zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi

Psixologiya(din sotsiopsixologiyasi) ta’lim yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

EHTIYOJ VA MOTIVATSIYANI DIN PSIXOLOGIYASIDA O'RGANILISHI.

Annotatsiya: Ushbu maqola din psixologiyasi nuqtayi-nazaridan inson ehtiyojlari va motivatsiyasining o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qiladi. Unda diniy e'tiqod va amaliyotlarning shaxsning asosiy psixologik ehtiyojlarini (xavfsizlik, tegishlilik, ma'no, o'z-o'zini aktualizatsiya) qondirishdagi roli hamda diniy motivlarning xulq-atvorga ta'siri o'rganiladi. Maqolada Abraham Maslov, Viktor Frankl, Gordon Allport kabi olimlarning nazariy yondashuvlari diniy kontekstda ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Din psixologiyasi, ehtiyoj, motivatsiya, diniy ehtiyojlar, ma'naviy motivatsiya, o'z-o'zini aktualizatsiya, ma'no izlash, diniy xulq-atvor, e'tiqod, ruhiy salomatlik.

Abstract : This article analyzes the specific characteristics of human needs and motivation from the perspective of the psychology of religion. It examines the role of religious beliefs and practices in satisfying fundamental psychological needs (security, belonging, meaning, self-actualization) and the impact of religious motives on behavior. The article reviews theoretical approaches of scholars such as Abraham Maslow, Viktor Frankl, and Gordon Allport within a religious context.

Keywords: Psychology of religion, need, motivation, religious needs, spiritual motivation, self-actualization, search for meaning, religious behavior, faith, mental health.

Ehtiyoj va motivatsiya psixologiyaning asosiy tushunchalaridan biri bo‘lib, insonning barcha ruhiy jarayonlari, hulqi va ma’naviy hayoti ana shu ichki undovchi kuchlar bilan bog‘liq holda shakllanadi. Inson o‘z faoliyatida biror maqsad sari yo‘nalishi, nimagadir intilishi yoki nimadandir tiyilishi uning ichki ehtiyojlari va ulardan kelib chiqadigan motivlari bilan belgilanadi. Psixologiya ushbu jarayonlarni ko‘proq umumiy nuqtai nazardan tahlil qilsa, din psixologiyasi esa ehtiyoj va motivatsiyaning diniy hayotdagi o‘rnini, e’tiqodning inson ruhiyatiga ko‘rsatadigan psixologik ta’sirini o‘rganadi. Diniy amaliyotlar, ibodat, e’tiqod va ma’naviy izlanishlar shaxsning ruhiy ehtiyojlari bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, ular insonning hayot mazmuni, qadriyati va o‘zini anglash jarayonida muhim o‘rin tutadi.

Ehtiyoj — bu organizmning ichki talabi, shaxsning biror narsa yoki holatga bo‘lgan zaruriyati bo‘lib, u namoyon bo‘lganida insonning butun ruhiy faolligi jonlanadi. Ehtiyojlar faqatgina moddiy yoki fiziologik talablar bilan cheklanmaydi, balki ma’naviy, ruhiy, axloqiy va ijtimoiy ehtiyojlarni ham qamrab oladi.[1] Masalan, odamning ma’naviy osoyishtalikka intilishi, o‘ziga tayanch qidirishi, hayot mazmunini izlash jarayoni ham ehtiyoj sifatida namoyon bo‘ladi. Ana shu ruhiy ehtiyojlarni qondirishda din muhim ahamiyat kasb etadi. Insonning ko‘plab savollariga – hayotning ma’nosi, o‘limdan keyingi holat, ezgulik va yovuzlikning mohiyati, taqdir va iroda masalalariga din javob beradi va uning ichki ruhiy ehtiyojlarini qondiradi.

[1] Abdullayeva, R. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O‘zbekiston Fanlar akademiyasi nashriyoti, 2019.

Motivatsiya esa ehtiyojni amaliy faoliyatga aylantirib beruvchi ichki undovchi kuchdir. Inson biror amalni nima uchun bajarishi, nima uni harakatga undashi, nima faoliyatni davom ettirishga turtki berishi – bularning bari motivatsiya orqali izohlanadi.[2] Diniy hayotda ham odamni ibodat qilishga, ro‘za tutishga, sadaqa berishga, pok fazilatlarni tarbiyalashga undaydigan kuch aynan motivatsiyadir. Diniy motivatsiya turlicha bo‘lishi mumkin: e’tiqod, Allohga muhabbat, axloqiy poklanish, ruhiy osoyishtalik topish, jamiyatda hurmat qozonish, ma’naviy komillikka intilish kabi omillar insonning diniy xatti-harakatini boshqaradi.

Insonning diniy hayotga murojaat qilishiga ko‘pincha ruhiy bo‘shliqni to‘ldirish ehtiyoji sabab bo‘ladi. Odam hayotining qaysidir davrida ichki iztiroblar, savollar, ma’naviy izlanishlar bilan yuzlashadi. Bunday holatlar insonning axloqiy, ma’naviy va emosional ehtiyojlarini faollashtiradi. Din esa bu ehtiyojlarning ko‘pchiligini qondiruvchi kuchli ma’naviy tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Diniy ibodatlar, zikr va duolar inson ruhida sokinlik yaratadi, hayotga bo‘lgan ishonchni oshiradi, kishi o‘zini yolg‘iz his etmaydi. Ayniqsa, xavotir, qo‘rquv yoki tushkunlik holatlarida diniy amaliyot kuchli psixoterapevtik ta’sir ko‘rsatadi.

Diniy motivlar inson hayot tarzini tartibga soladi. Masalan, axloqiy me’yorlarga amal qilish, halol bo‘lish, gunohlardan tiyilish, yaxshilik qilish motivlari ko‘pincha diniy e’tiqodga asoslanadi. Shaxsning xulq-atvori ko‘pincha uning diniy qarashlari bilan uyg‘unlashgan holda shakllanadi. Din odamlarda mas’uliyat hissini, iroda kuchini, o‘zini nazorat qila olish qobiliyatini kuchaytiradi. Ro‘za tutish, sadaqa berish, ibodat qilish kabi amallar shaxsning iroda, sabr, xayrixohlik kabi fazilatlarini mustahkamlaydi. Bu amallar nafaqat diniy burch, balki ruhiy tarbiya vositasi sifatida ham insonning ichki dunyosini kuchaytiradi.

Insonning diniy ehtiyojlari yoshga, jinsga va ijtimoiy sharoitga qarab o‘ziga xos tarzda namoyon bo‘ladi. Bolalarda diniy ehtiyojlar ko‘proq oila ta’siri, taqlid va emosional bog‘liqlik orqali shakllansa, o‘smirlik davrida savol berish, hayot mazmunini izlash, hayotning chuqurroq qirralarini anglashga bo‘lgan intilish kuchayadi. Kattalarda diniy ehtiyojlar ko‘proq ma’naviy barqarorlik, oila mustahkamligi, ruhiy osoyishtalik bilan bog‘liq bo‘ladi.

Qarilikda esa dinning tasalli beruvchi, ruhiy osoyishtalikka undovchi jihati yanada kuchli namoyon bo‘ladi.

Diniy ehtiyoj va motivatsiya jamiyatning madaniy qadriyatlari bilan ham chambarchas bog‘liq. O‘zbek jamiyatida din qadriyatlari azaldan xalq hayotining ajralmas qismi bo‘lib kelgan. Mustaqillikdan keyin diniy ta’limning rivojlanishi, masjid va madrasalarning faoliyati kengayishi, ma’naviyatga bo‘lgan e’tibor ortishi odamlarning diniy ehtiyojlarini kuchaytirdi. Odamlar ma’naviy tarbiya, ruhiy qo‘llab-quvvatlash, jamiyatda ijobiy o‘rnak bo‘lish kabi motivlar asosida din bilan yanada faolroq shug‘ullana boshladilar.

Din psixologiyasi nuqtai nazaridan qaraganda, diniy motivatsiya shaxsning ruhiy salomatligiga ham ta’sir qiladi. E’tiqodli va ma’naviy barqaror insonlarda stress va xavotir darajasi past bo‘lishi mumkin, ular hayotdagi qiyinchiliklarga nisbatan bardoshli bo‘ladi. Diniy amaliyotlarning psixoterapevtik jihatlari ilmiy tadqiqotlarda ham isbotlangan. Masalan, ibodat paytida kishining diqqat-e’tibori jamlanadi, nafas ritmi me’yorlashadi, ichki sokinlik paydo bo‘ladi. Bu holat psixologiyada “meditatsiya effekti” deb atalib, ruhiy sog‘liqni mustahkamlaydi.

[2] Karimova, V.M. Shaxs psixologiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2020.

Diniy motivatsiya kishi xulqini tartibga solishning kuchli mexanizmidir. Bundan tashqari, din ijtimoiy birdamlik, jamiyatda hurmat, o‘zaro yordam, saxovat kabi ijobiy motivlarni kuchaytiradi. Bu esa shaxsning nafaqat o‘z-o‘zini tarbiyalashiga, balki jamiyatda ijobiy ijtimoiy muhitni shakllantirishiga ham xizmat qiladi. Diniy me’yorlar shaxsning axloqiy tanlovlariga doimiy yo‘nalish beradi, unga mas’uliyat bilan yashashni o‘rgatadi.

Insonning ruhiy hayoti, ma’naviy izlanishlari va e’tiqod bilan bog‘liq psixologik jarayonlarini tushuntirishda ko‘plab psixolog olimlarning nazariyalari muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Xususan, Abraham Maslou, Viktor Frankl va Gordon Allportning yondashuvlari diniy tajribalarni, e’tiqod motivatsiyasini va ruhiy o‘sish jarayonlarini talqin qilishda keng qo‘llanadi. Ularning umumiy jihati shundaki, uchala olim ham insonni faqat tashqi rag‘batlar yoki instinktlar bilan boshqariladigan mavjudot sifatida emas, balki chuqur ma’noga, oliy qadriyatlarga, ruhiy o‘sishga intiluvchi murakkab shaxs sifatida ko‘radi. Shu bois ularning nazariyalari din psixologiyasida muhim o‘rin tutadi.[3]

Abraham Maslou inson ehtiyojlari piramidasini yaratgan olim sifatida tanilgan. Uning fikricha, insonning rivojlanishi oddiy fiziologik ehtiyojlardan boshlab ruhiy yuksalish sari bosqichma-bosqich ko‘tariladi. Diniy hayot aynan piramidaning yuqori — o‘zini ro‘yobga chiqarish va transsendentlik bosqichlarida alohida ahamiyat kasb etadi.[4] Maslouga ko‘ra, inson moddiy ehtiyojlaridan qutulgach, hayot mazmunini izlashga, o‘zidan yuksak ma’naviy maqsadlarga intilishga, ruhiy komillikka erishishga harakat qiladi. Din esa ana shu eng yuqori ehtiyojni qondiruvchi manba sifatida namoyon bo‘ladi. Maslou transsendentlikni insonning o‘zidan balandroq ma’noga ulanib borishi, ilohiy haqiqatni anglashga intilishi deb talqin qiladi. Diniy ibodatlar, zikr, ro‘za, ruhiy tajribalar — bularning hammasi shaxsning ichki o‘sishiga, qalb pokligiga va ma’naviy yuksalishiga yordam beruvchi jarayon sifatida Maslou nazariyasining yuqori bosqichlari bilan mos keladi. Shu bois Maslou nazariyasi diniy motivatsiyani chuqur tushunishga imkon yaratadi.

Viktor Frankl esa inson psixologiyasida “ma’no izlash” jarayonini eng asosiy harakatlantiruvchi kuch deb biladi. Uning logoterapiya nazariyasi insonning hayotiy ma’noni topishga bo‘lgan ehtiyoji eng asosiy psixologik ehtiyoj ekanini ta’kidlaydi.[5] Franklning fikricha, inson qiyinchiliklar, og‘riq, mashaqqat, yo‘qotishlar, hatto umidsizliklarga duch kelganida ham agar u ma’no topa olsa, ruhiy barqaror bo‘lishi mumkin. Aynan shu nuqta diniy kontekstda juda kuchli aks etadi. Din inson hayotidagi sinovlarga ma’no beradi, iztiroblarni sabr-bardosh bilan yengishga yordam beradi, umid va ruhiy tayanch yaratadi. Franklning fikricha, ma’no ko‘pincha insonning o‘zidan yuqori kuchga — ilohiy iroda, taqdir, Yaratuvchining hikmatiga ishonish orqali topiladi. Shu bois uning nazariyasi e’tiqodning psixologik asoslarini tushuntiruvchi asosiy konsepsiyalardan biridir. Frankl dinni insonning “ma’no izlash ehtiyoji”ni eng to‘liq qondira oladigan soha deb hisoblaydi, chunki din inson ruhidagi savollarga javob beradi, hayotga yo‘nalish beradi va odamga sinovlarni yengib o‘tishda ruhiy kuch bag‘ishlaydi.

Gordon Allport esa e’tiqodning psixologik tabiatini chuqur tahlil qilgan olim sifatida tanilgan. U dinni ikki shaklga bo‘ladi: tashqi (extrinsic) va ichki (intrinsic) dindorlik. Tashqi

[3] Maslow, A. Motivation and Personality. – New York: Harper & Row, 1987.

[4] Fromm, E. Psychoanalysis and Religion. – London: Yale University Press, 1997.

[5] Allport, G. The Individual and His Religion. – New York: Macmillan, 1950.

dindorlikda inson dinni faqat ijtimoiy manfaat uchun, jamiyatda obro‘ qozonish uchun yoki ma’lum qulayliklarga erishish uchun ishlatadi. Ichki dindorlikda esa din shaxsning o‘z hayot mazmuni, e’tiqodi va ruhiy o‘sishiga chuqur singib ketadi. Allportning fikricha, chin dindor inson ichki dindorlikka ega bo‘lib, u diniy qadriyatlarni samimiy qabul qiladi, axloqiy mas’uliyatni o‘ziga yuklaydi va ma’naviy komillikka intiladi. Allport shuningdek dinning shaxs inqirozlarini yengishda, stress va xavotirni kamaytirishda, ijtimoiy munosabatlarni yaxshilashda kuchli psixologik omil bo‘lishini ta’kidlaydi. Uningcha, ichki dindor inson murosaga moyil, mehribon, sabrli va bag‘rikeng bo‘ladi. Bu jihatlar dinning ijtimoiy va ruhiy rolini chuqur anglash imkonini beradi.

Uchala olimning yondashuvlarini solishtirganda ularni birlashtirib turuvchi umumiy g‘oya shuki, insonning ruhiy hayoti ma’no, maqsad, qadriyatlar va oliy ma’naviy ehtiyojlar bilan chambarchas bog‘liqdir. Maslou ehtiyojlarning eng yuqori bosqichida transsendent ehtiyojni ko‘rsatar ekan, Frankl hayot ma’nosini topish insonni harakatga undovchi asosiy kuch ekanini aytadi, Allport esa diniy e’tiqodning ichki shakli shaxsning ruhiy yuksalishiga olib kelishini asoslaydi.

Diniy hayot mazkur yondashuvlarning barchasida insonning eng oliy ehtiyojlarini qondiruvchi, uni ruhiy jihatdan qo‘llab-quvvatlovchi, ma’nodorlikka yo‘naltiruvchi jarayon sifatida talqin qilinadi. Shuning uchun ushbu olimlarning nazariyalari din psixologiyasida insonning ruhiy holatlarini, e’tiqod motivlarini, diniy tajribalarni ilmiy asosda tushuntirishda alohida o‘rin tutadi.

Xulosa qilib aytganda din psixologiyasida ehtiyoj va motivatsiyani o'rganish insonning ichki dunyosini, uning ma'naviy intilishlarini va xulq-atvorining chuqur sabablarini tushunish uchun muhimdir. Din insonning nafaqat asosiy psixologik ehtiyojlarini qondirishda, balki uning eng yuqori – o'z-o'zini aktualizatsiya va transsendensiya ehtiyojlarini ham qondirishda muhim rol o'ynaydi. Diniy motivatsiya shaxsni axloqiy xulq-atvorga, altruizmga va ma'naviy kamolotga undaydi.

Maslou, Frankl, Allport kabi olimlarning nazariyalari diniy tajribaning inson psixikasiga ijobiy ta'sirini, uning hayotiga ma'no berishini va ruhiy barqarorligini ta'minlashini ko'rsatadi. Kelajakdagi tadqiqotlar turli diniy an'analardagi ehtiyoj va motivatsiya mexanizmlarining o'ziga xos xususiyatlarini, shuningdek, diniy motivatsiyaning shaxsiy va ijtimoiy farovonlikka ta'sirini yanada chuqurroq o'rganishga qaratilishi lozim. Bu esa insonning kompleks tabiatini tushunish va uning ma'naviy rivojlanishiga ko'maklashish uchun yangi imkoniyatlar ochadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Abdullayeva, R. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O‘zbekiston Fanlar akademiyasi nashriyoti, 2019.

2. Karimova, V.M. Shaxs psixologiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2020.

3. Xolmuhammedova, N. Din psixologiyasiga kirish. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021.

4. Maslow, A. Motivation and Personality. – New York: Harper & Row, 1987.

5. Maslow, A. Toward a Psychology of Being. – New York: Van Nostrand Reinhold, 1968.

6. James, W. The Varieties of Religious Experience. – New York: Modern Library, 1994.

7. Fromm, E. Psychoanalysis and Religion. – London: Yale University Press, 1997.

8. Paloutzian, R. Invitation to the Psychology of Religion. – New York: Guilford Press, 2017.

9. Allport, G. The Individual and His Religion. – New York: Macmillan, 1950.

10. Xudoyberdiyev, A. Din va jamiyat psixologiyasi. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2022

11. Jalolov, J. Psixologiya nazariyalari. – Toshkent: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi, 2018.

12. Frankl, V. Man’s Search for Meaning. – Boston: Beacon Press, 2006.